

fogadásának — tehát e gazdagsághoz való személyes kapcsolódásnak — a sokféle-
ségéből is éreztetnek valamit a sorok: „néztem”, „halljam”, „hőben”, „ízével”. (A lá-
tásképzetek az első *három*, a többiek az utóbbi két versszakban jutnak nagy sze-
rephöz.) Ehhez társulnak az áttételesebb, gondolati és érzelmi reagálásokat egyaránt
magukban rejtő észlelések („hivalgón, mégis félszegen tán biztatták már egymást
nyilani”, „Hogy mit szerelem csak sokára ad, halljam már most vigasztaló szavad”),
a pszichikumra irányuló belső tekintet megfigyelései („lesve, lelkemben hogyan bi-
zserem, hogy oldódik a fájdalom...”); a tiszta gondolatiság szféráit éppúgy érintve,
mint a képzeletét, az ösztönösségét („ős vágy ízével enyhítve a bűnt”) vagy közvet-
lenül az érzékekét. Ez utóbbit a mű közvetlen akusztikaisága által. A nem — vagy
csak részben — akusztikai ritmustényezőknél (a szabályos motívumismétlődéseknek)
az elrendezésén túl a páros rímek szabályos ismétlődései is a *kettősség* szabályossá-
gát képviselik, anélkül azonban, hogy ezáltal statikus merevséget, ütemes szabá-
lyosságot alakítanának ki. Hiszen a lassított, beszédhangsúlyokkal lazított-átrendezett
jambikus verselésből kibontakozó mondatok nem érnek véget a sorvégeken: na-
gyobb íveléssel-fendüléssel visznek el a szakaszok végéig, sorvégi áthajlásokkal is
lágyabbá téve a műalkotásnak ezt a rétegét. Egészen az utolsó kétszakaszos egységig,
melyben a hármastagolás, és ilyen bővítményeknek a rendszeréből kibonta-
kozó mondatok a versszak egységjellegét is fellazítják, az ölelkezésről szóló, fel-
oldódás élményét adó sorok végén pedig a páros rímek is ölelkezőkké s egyszersmind
teljesebb zengésűekké lesznek.

A befejezésig, mely azáltal is hangsúlyossá lesz, hogy a nőhöz való kapcsolódás
hármastag lehetősége („gyermeked”, „fi a lánytestvért”, „kedvesed”) ad benne vala-
milyen teljesebb értékű, gazdag *egységet*.

Árnyékos völgy fürge fényvillanásai indították a vers képsorát, vak éjjel sötét-
jébe ragyogó csillag fényküllői erősítették föl ezt az ellentétet, hogy az éjjel tova-
túntében menjen át végül egymásba fény és árnyék — a külvilág gazdagságának
megelevenítése után egyszersmind bensőbb tájak felé vezetve. Nyomasztó fenyeget-
tetések és álomképrázatok továbbadásával, kedvese testének rajzolatát s asszonyi
melegét egyaránt földézve, a legkülönbözőbb elemekből egységet teremtve és szám-
kombinációk rendezett játékát kialakítva vall itt a költő nemcsak önmagáról, ha-
nem az ember egész világáról. Több ebben a versben — ebben a világban — a
„volna”, mint a „van”. Több szól a vágyról, mint a beteljesülésről. A *Testvérek*
közéleben írt Illyés-versekből arcul vert pusztaiak, elnyomorodott koldusok, végsőkig
dühödő mulatozások képei rajzolódnak elő: nagy költő teljes értékű vallomása akkor
sem lehet ennél felszabadultabb, ha boldog szerelem adja a közvetlen élmény-
ihletést. A világban rejltő szép *lehetőségek* mutatkoznak itt meg mindenekelőtt —
de ritka gazdagságukban.

Viszonylagos egyszerűségében is az *Ódának*, a *Minek nevezzeleknek* — a ma-
gyar szerelmi líra legnagyobb alkotásainak rokona ez a korai Illyés-mű.

POMOGÁTS BÉLA

Magyar költő Európában

Illyés Gyulát olyan költőnek tartják, aki a nemzet történelmi esélyeit latolgatja,
aki a hagyományhoz kötődik, aki különös erővel ragaszkodik a nemzeti kultúra és
szellem sajátos színehez. Valóban, a huszadik században élő magyarságnak nincs
olyan jelentős nemzeti és szociális problémája, mely Illyést ne foglalkoztatta volna,
melynek vitájában ne hallatta volna szavát. A magyarság fennmaradása, haladása

és gazdagodása mindig gondolkodásának tengelyébe tartozott. A *Nehéz föld* és a *Sarjürendek* a nemzet döntő többségének sorsát, életét fedezte fel a magas irodalom számára; a *Rend a romokban* vagy a *Magyarok* a nemzeti megmaradás és történelmi elhelyezkedés kérdéseivel viaskodott; a történelmi drámák: az *Ozorai példa*, a *Fáklyaláng*, a *Dózsa* és a *Másokért egyedül* két egymásnak felelő tragédiája a nemzeti történelem elmulasztott lehetőségeinek ábrázolásával akartak figyelmeztetni a jövőre kívánságaira. A nemzeti sors iránti érdeklődés persze a szociális küzdelemmel forrt nála össze; hisz ki tagadhatná, hogy a *Nehéz föld* költői sugallatai végül is a *Puszták népe* prózájának szociális mondanivalójához vezették, s a történelmi drámákban is egyetlen élményként élte át a nemzet és a nép gondjait, kívánságait. E kettős — valójában, az ő számára egyetlen igényt képviselte a népi írók mozgalmában is.

Csakhogy amíg a mozgalom más képviselőinél a nemzet fogalmára a mélykultúra, esetleg a faji irodalom rímelt, nála ilyen fogalmakban visszhangzott a magyarság: Európa, világszabadság, haladás. Illyés, aki a két háború közötti korszak legjobb paraszti szociográfiáját írta, aki a *Magyarok* című kötetbe a nemzeti sorsról és a hazai gondokról készült legszínvonalasabb, maig sugárzó publicisztikát gyűjtötte, francia költőkről írt tanulmányokat, francia verseket fordított, s összeállította az egyik legjobb magyar nyelvű francia irodalmi antológiát. Első látszatra van valami rejtélyes abban, hogy a *Csizma az asztalon* című paraszttoktató könyv szerzőjének első prózai írása a *Journal Littéraire* című művészeti lapban jelent meg, francia nyelven, Jean Cocteau-ról. S talán az is elgondolkodtató, hogy a népi verselés egyik legerőteljesebb felújítója szólaltatta meg eddig legszebben magyarul Racine-t, La Fontaine-t, Max Jacobot, Reverdyt és Eluard-t. De bizonyára az is ide kívánkozik, hogy Petőfi, Fazekas és a magyar népköltészet elemzője írta a legjobb magyar esszéket Eluard-ról és Molière-ről, Tristan Tzaráról és Jean Follain-ról.

Első látszatra mindez rejtélyes lehet, de annak, aki tudja, hogy Illyés egyszerre él két kultúrában: a magyarban és a franciában, mindez természetes. Amikor, szinte még gyerekfővel, Párizsba került, egyszerre szívta magába a francia nyelvet, a francia gondolkodást és az avantgardista művészeti irányzatok szellemét. Illyés internacionalistának készült, s a francia nyelv és kultúra ennek az internacionalizmusnak a lehetősége és eszköze volt. Általa illeszkedhetett be a forradalom, a haladás és a szabadság híveinek nemzetközi testvériségébe. Valójában tehát nem annyira kulturális igényei következtében mártózott meg a „második nyelv” közegében, hanem inkább az emberi emelkedés, a felszabadulás vágya miatt.

A párizsi évek valóban felszabadító hatással jártak (később a *Hunok Párizsban* című életrajzi regényében számol be róluk). Illyés a nemzetközi ifjúságmozgalom és a francia avantgardisták között nevelődött. Politikai vitákra járt és szürrealista folyóiratok alapításában vett részt. Eluard-ral, Reverdyvel, Tzarával, Bretonnal, Aragonnal, Crevellel, Desnos-val, Cocteau-val, Malraux-val ismerkedett és barátkozott. Francia verseket írt. Aztán ahogy hazatért, egyszerre megváltozott: a szürrealizmus franciás hívéből a népi írók mozgalmának egyik alapítója, szervezője lett. Ha előbb a francia vonzalmakat éreztük rejtélyesnek, most e hirtelen átalakulást. Pedig Illyés hazai metamorfózisa legalább annyira természetes, mint kapcsolata Párizssal és a „második nyelvvel”. Ha e kapcsolatot a felszabadulás vágya alakította ki, az „átalakulást” a szolgálaté. A költő maga többször vall e rejtélyesnek látszó metamorfózisról. E vallomások egyszerre magyarázzák a költői vállalkozás és poétika átalakulását s Illyés nemzeti hivatástudatának európai, bátran mondhatjuk: internacionalista távlatait.

1945-ben írt *Újabb szellemi front?* című írásában így világítja meg a hazatérés és a költői átalakulás körülményeit: „Magam Párizsból jöttem meg, Párizshoz szokott szemmel, nyugat-európai igénnyel az igazság és az — irodalom iránt. Az én megdöbbenésem az volt, amikor szülőhelyemen, a pusztán körültekintettem [...] Akkor nem tudtam, csak most visszakövetkeztetve merem kimondani akkori érzéseimet, a döntő elhatározást: áruló lennék, ha csak író akarok lenni. Az újítás, a

merészség nemcsak az irodalomban esedékes, hanem a társadalomban is, sőt ott esedékes először és igazán. Sétálhatok tovább itt is az avantgardista szabad gondolatársítások négy fala közt? Nem volt könnyű kitörni, nemcsak a helyet tartottam — artany ma is — emelkedettnek, hanem az ajtókat is én falaztam be. Akkor ismerkedtem meg igazán egy fiatal költő rendkívüli irodalmi kísérletével és forradalmiságával, Petőfiével. »Hazát kell nektek is teremteni!« — nagyjából ez volt a bűvige a falak ellen.»

Népiségének tartalma ezért lehetett a társadalmi haladás, a parasztság szociális felszabadítása. A népi írók mozgalmának bonyolult, nem ritkán ellentmondásokkal terhelt története során Illyés mindig a baloldalon foglalt helyet. Kivételes józansággal, tisztázott és határozott eszmények birtokában kerülte el azokat a csapdákat, amelyek a népi irodalomra lestek: a népi mítoszt, a parasztság elmaradottságának eszményítését, a társadalmi kategóriák etnikai képletekre való felcserélését. Noha a mozgalomhoz tartozott, sőt a népi irodalom legrangosabb költője volt, túlnőtt a tábort és az irányzat ellentmondásain. Népi író voltát egy rövid mellékmondatban így határozta meg: „a népiesség, ami nekem a nép anyagi és szellemi helyzetével való foglalkozást jelenti”. Valóban azt jelentette: Illyés műveiben nem találunk mítoszt, nem találjuk az irracionális és a légvárépítés másoknál oly gyakori képződményeit. Annál több cselekvéértékű figyelmeztetést és vizsgálatot: a baranyai falvak népesedési helyzetének tárgyilagos és könyörtelen feltárásával ő irányította a figyelmet a csökkenő népszaporulat és a nagybirtokrendszer szorításában vergődő parasztság nyomorúságának összefüggéseire; ő helyezte el először a magyar társadalom térképén a puszta cselédség életét; ő derítette fel minden szociográfusnál pontosabban a falu legifjabb nemzedékének sorsát, vágyait és lehetőségeit. Költő létere egy egész szociográfiai kutatóintézet munkáját végezte el: tudta, hogy a változtatás legfontosabb feltételeként ismerni kell a valóságot, a társadalom helyzetét és viszonyait.

A realista gondolkodó erkölce érvényesült e munkában: Illyés nem elégedett meg a tiltakozással és a lázadással — dolgozott. Józansága, a nagyvilággal, a haladás eszméivel, az európai kultúrával őrzött termékeny kapcsolatai a népi irodalom táborán belül is külön helyet és rangot adtak neki. E kapcsolatok őrizték meg a mozgalom ideológiájának tehetételeitől, köztük — hogy csupán a legveszélyesebbre hivatkozzunk — a faji mítosztól. A magyarság etnikai képének rajzolgatása idején, amikor Szabó Dezső „faji kultúra”-fogalma általánosan használt kategória volt, sőt sokan már a fajelmélet brutális és embertelen következtetéseinek végső levonását szorgalmazták, Illyés elég merész volt ahhoz, hogy a német expanzióval és a német importból terjedő fajelmélettel szembeszegülve a francia és a magyar szellem rokonságát hirdesse (*Szellemi fajkutatás*. Apolló 1938—1939. 1—6.) Egy másik cikkében pedig így beszél: „A fajták »jellegzetes ismérvei« engem, az egyént, majd mindig viszolygással töltenek el. Csak azt becslöm, amit minden fajtától elvárhatok. Ily úton keresem magamban a népiest, s ha a magyarság jellemvonásait valóban a nép őrzi, hát a magyart.” Az egyéntől, a nemzetől tehát általánosabb emberi tulajdonságokat várt el: a humánus képviselőjét. Ezért értelmezi a nemzet fogalmát is a leszármazás kategóriája helyett egy olyan szolidaritással, közösségi összetartozással, amelynek a nyelv, a kultúra, a hagyomány: a közös történelmi sors ad tartalmat és alakot.

Illyés kettős elkötelezettsége — a magyarság és az emberiség iránt — tehát valójában egyetlen élmény, egyetlen erkölcsi parancs. „Népiség — írja — annyi, mint magyarság. Az a magyarság, melynek álmképe a legjobbaink képzeletében élt, akik közben a legjobb európaiak is voltak.” Azokat a költőelődöket: Zrinyit, Csokonait, Petőfit, Babitsot vallja mestereinek és példáinak, akik magyarság és európaiság szintézisét tudták megvalósítani. Ezért szegül szembe azokkal a népi írók között is jelentkező törekvésekkel, amelyek a nemzeti elzárkózást, a zárt és különálló magyar kultúra ideálját hirdetik. Illyés véleménye szerint a magyarságnak kisépi sorsa és rokontalan helyzete következtében mintegy lételeme kell legyen a népek testvérisége, a nemzeti összefogás és a világszabadság gondolata.

Haza és nagyvilág, magyarság és Európa eme páratlan egysége Illyés életművének egyik legértékesebb eszméje, legsugárzóbb gondolata. S nemcsak azért, mert a magyarság létét és kultúráját az emberiség létehez és kultúrájához köti. Nemcsak azért, mert az ő szótárában magyarság és európaiság fogalma egymás közvetlen közelében található. Illyés ezzel a magyarságnak azt az orientációját szolgálja, amely egyedül őrizheti meg a nemzet kultúráját, hagyományait és életét. Hanem azért is, mert felfedezte: nemcsak a magyarságnak van szüksége az emberiségre és Európára, hanem az emberiségnek és Európának is szüksége van a magyarságra.

Ahogy a nemzeti érzés az ember természetes és elemi igénye és joga lehet, az emberiség érdeke is a nemzetek létezését és fennmaradását kívánja. A nemzet, igaz, történelmi kategória, a társadalom fejlődése hozta létre, s mint történelmi képződmény nem tekinthető öröknek. Fennmaradása azonban magának az emberiségnek is érdeke. Az emberiség különböző változatokban valósult meg a történelem folyamán: kultúrákat, civilizációkat, fajtákat és nemzeteket hozott létre. S talán nem vagyunk túl merészek, ha arra gondolunk, hogy az emberiséget szegényítené ennek a változatos gazdagságnak a szűkítése, visszavétele. A fantasztikus irodalom „ellen-utópiái”, amelyek az emberiség jövőjétől szokták elriasztani a mai olvasót, mindig uniformizált emberiséget mutatnak be nekünk: azonos nyelvet, azonos életformát, azonos gondolatokat. E víziókat szemlélve gondolhatunk arra igazán, hogy a humánus és a szabadság zálogát valójában a változatok, s e változatok szabad érvényesülése jelentheti.

Midőn tehát Illyés a magyarság fennmaradása mellett érvel, az emberiség érdekeit is képviseli (akárcsak azok, akik az amerikai indiánok, a kurdok, az albánok, az örmények vagy a szlovákok nemzeti fennmaradása mellett gyűjtenek érveket). Miként egykor Széchenyi István, ő is az emberiségnek akar megmenteni és adni egy nemzetet, s ezért azt vallja, hogy a „magyar”-nak nem az „internacionalista” az antinómiája, hanem a „rossz magyar”. A magyarság így lesz az emberség lehetőségére és terepe. „Bizonyos vagyok abban — mondja —, hogy a magyar népnek ügyét szolgálva, az emberiségnek soron levő[...] célját szorgalmazzuk.” Az emberi haladás kötelezi a magyar írókat arra, hogy saját nemzetét szolgálva mozdítsa elő az emberiség ügyét.

Ihlet és történelem

Új Dózsa-drámájáról, a *Testvérekről* nyilatkozva, Illyés Gyula elmondja, hogy nem szeretett versenyezni. „Ha én győzök, más veszít, s az én diadalérzésemnek az ő levertsége az ára. Ha pedig ő győz — csak nem hiszi, hogy végleg levert engem?” Sokan viszont a költészetet is versenyfutásnak tekintik, amelyben az elsőségért aranyérem jár, tehát mindenképpen olyan versenyt rendeztetnének, amelyben kedvenceik a legnagyobb eséllyel indulhatnának, s az ellenfelek kudarca is a győztes dicsőségét növelné. Az igazi költő — és a valóban irodalomértő — persze elhárítja magától az efféle tömjénezést (noha ismerünk rangos ellenpéldákat is); legutóbb épp egy Illyés-est bevezetőjében adta például bizonyosságát Weöres Sándor esztétikai elfogulatlanságának, amikor az est főszereplőjét legnagyobb élő költőnként, a jelenkori magyar történet poétájaként köszöntötte.* (De ha költői féltékenységről esik szó, mindig eszembe jut egy kitűnő Illyés-esszé is, a Szabó Lőrinc válogatott

* Megjelent a *Tiszatáj* 1972. 7. számában.